

URS ALTERMATT

Svájc - az európai modell?

Szent Jeromos a vadállatok között: ezzel a szentek legendáiból vett képpel jellemezte 1915-ben René Schickele elzászi író a Svájci Államszövetséget a béke szigeteként az első világháborúban.¹ Már 1848-ban számos politikus és író hivatkozott a svájci modellre, hogy alátámasszák egy multikulturális Európára tett javaslataikat. A Kelet-Európáról folytatott vitában azonban a svájci minta az első világháborúig sohasem kapott gyakorlati jelentőséget.

Összehasonlítási alap Ausztria és Kelet-Európa számára

Svájc külön útja már a 19. században is nagy figyelmet keltett az európai államok között.² Az 1848-as forradalmi év után főként Németország és a Habsburg Birodalom értelmisége érdeklődött a svájci modell iránt, amely semlegességében, köztársasági államformájában és tartományi föderalizmusában különbözött az európai átlagtól.

Carl von Rotteck, német történész és politikus, az 1848-ban második kiadásban megjelent államjogi lexikon a Habsburg-Monarchia föderalizálása mellett emelt szót.³ Ugyanebben az évben Julius Fröbel, német publicista és politikus a Habsburg Birodalmat mint „nagy monarchikus Svájcot” emlegette.⁴ Két évtizeddel később Adolf Fischhof, zsidó orvos és liberális politikus közreadta az Ausztria fennállásának garanciáit elemző írását, melyben Svájcot mint kis köztársasági Ausztriát, Ausztriát pedig „nagy monarchikus Svájként” ábrázolta.⁵

A Habsburg-monarchia helvetizálását sürgető felszólalások nem értek el gyakorlati hatást. Karl Renner osztrák szociáldemokrata politikus 1902-ben azt írta, hogy Svájc maga messzemenően zárt nyelvi területeivel nem kínál alkalmas példaképet Kelet-Európa kevert néptömegei számára.⁶

Az első világháború előtt Svájc megítélése Bécsben egyébként sem volt túl pozitív. Az uralkodókörök elszalasztották a 12 nemzetiségből álló soknemzetiségű birodalom modern föderatív állammá való átalakítását. A dunai monarchia hanyatlása idején írta Friedrich Tezner bécsi államjogász, hogy a birodalomnak éppen amiatt kellene aggódnia, „nehogy Nagy-Svájc legyen”.⁷ Ezzel egy olyan klisé hozott szóba, amely még ma is feltűnik, főként Németországban: Svájc mint olyan ország példája, amely kivonult a világpolitikából és az államok közösségének keretein kívül rendezkedett be.⁸

Az 1919. évi békerendezés a német nyelvű peremrégióknak és a nem német nemzeteknek a Habsburg Birodalomból való kiválásához vezetett. Ez utóbbiak éltek a népek önrendelkezési jogával, és saját nemzeti államokat alkottak. Egy megcsonkított Ausztria maradt hátra, amely a redukció sokkjától szenvedett, és kételkedett a kisállami identitás lehetőségében.⁹ Mindenesetre a kis Svájc nem szolgálhatott példaképül az osztrákok számára.

Ezzel szemben az első világháború után a svájci példa reneszánszát élte Kelet-Közép-Európában. Az újonnan alapított Csehszlovákia vezető politikusai a helvét példára hivatkoztak, mindenesetre anélkül, hogy azt a gyakorlati politikában követték volna. Tomáš G. Masaryk elnök 1922-ben inkább a belga, mint a svájci modellre hivatkozott: „Talán inkább a belga mintáról beszélhetnénk, mert Belgium egységes állam, míg Svájc már régóta sok kis államra esik szét. A mi államunkban - különösen a cseh tartományok történelmileg egységesen fejlődtek, és ezért így is kell maradniuk. Területi autonómiáról nem lehet és nem is fogunk tárgyalni. Ez a kisebbségek előnytelen konfigurációját sem engedi meg.”¹⁰ Masaryk és később Edvard Beneš ragaszkodtak a központosított nemzetállam modelljéhez, és ezzel

megteremtették - bármilyen paradoxul hangzik is - az alapokat a csehszlovák állam 1992-ben bekövetkezett szétválásához.¹¹

A legnagyobb sikert a svájci modell a második világháború után könyvelhette el magának, amikor Ausztria Julius Raab Szövetségi kancellár vezetése alatt 1955-ben semlegesnek nyilvánította magát.¹²

Karl Renner köztársasági elnök a hivatalos *Wiener Zeitung* 1947. január 19-i számában azt írta, hogy Ausztria és Svájc arra hivatottak, hogy „zárt népi hidat képezzenek Kelet-Európán keresztül”, és ezzel az európai béke ügyét szolgálják.¹³ Hogy Ausztria, az 1815 utáni Svájcéhoz hasonló státust kaphasson, az osztrák semlegesség mellett emelt szót.

Tény, hogy Svájc a 20. század második felében izolációba vonult vissza, és ezzel eljátszotta annak lehetőségét, hogy a nyugat-európai integrálódási folyamatban középponttá váljon. A svájciak - hogy Herbert Lüthy szavait idézzük 1969-ből - „Európa antitéziseként” értelmezték magukat,¹⁴ és nem vették észre, hogy Nyugat-Európa gyors tempóban változott.¹⁵

A változásokat, főként a nyugat-európai konkordanciarendszerek és föderatív államformák kialakulását, Klaus Jacobi államtitkár 1991-ben „Európa helvetizálódásának” nevezte: „Ezzel azonban legalábbis részben eltemették Svájc különleges helyzetét is, hiszen mi svájciak mindezen változások után többé nem számítottunk már különleges esetnek, hiszen Svájc példája európai normává vált.”¹⁶

A nemzetállami hullámmal összefüggésben, amely a szovjet birodalom összeomlása után indult el Kelet- és Közép-Kelet-Európában, a svájci modell új vonzerőt nyert. Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter 1993. október 29-i látogatásán kifejezetten a svájci példát dicsérte.¹⁷ Az egykori Jugoszlávia új államrendjéről folytatott vitákban is gyakran utaltak Svájcra a kilencvenes évek elején. Különösen a volt Jugoszlávia úgynevezett kanionizálásának helyeslői érveltek egy ideig a svájci példával. Ekkor azonban teljesen hibás feltételezésből indultak ki. Aki a politikai közeg etnicizálódását helvetizálódásnak tekinti, alapjaiban téved. A svájci viszonyok legfontosabb jellemzője ugyanis éppen abban áll, hogy az etnikai, vallási és nyelvi határok nem azonosak az ország külső politikai határaival.

Nyugat-Európában a modern fejlődés többé-kevésbé homogén nemzetállamokat hozott létre, melyek általában egyetlen nyelvvel, vagy legalábbis egy uralkodó nyelvvel definiálták magukat.¹⁸ Rendszerint a nyelvi nacionalizmus hódított tért, mely a többségi nemzet nyelvét, hivatalos nyelvvé tette.

A 19. és 20. század folyamán négy nagy hullámban kerekedett felül a nemzetállam elve.¹⁹ Ideális esetben gondoskodtak a politikai és kulturális határok egybeeséséről, és a nyelvet az oktatási rendszer segítségével „nacionalizálták”.²⁰ A képlet így hangzott: minden nemzetiség külön állam -az összes nemzetiség együtt állam.

Az európaiak hajlamosak kulturális és politikai egységük kialakításának leglényegesebb jegeit a nyelvben látni. Azt, hogy ez nem magától értetődő, nyomatékosan mutatja a zsidó példa. Svájc sem illett ebbe a sémába, mert más fejlődésen ment keresztül. 1848-ban nemzetiségek multinacionális államként határozta meg magát, és a többnyelvűséget rendezőelvnek ismerte el.²¹ Az állam alkotmányában a három nyelvet, a németet, a franciát és az olaszt egyenrangú állami és hivatalos nyelvek fogadták el, jöllehet a „latin Svájc” csupán a népesség egynegyedét ölelte fel.

A 18. század végéig a „Régi Esküközösség” német nyelvű közösségnek tekintette magát, melyhez a francia, olasz, rétoromán vidékek laza kötelékekkel kapcsolódtak. A más nyelvű szövetségesekkel és alattvalókkal a Svájci Államszövetség megalapítói lehetőség szerint azok anyanyelvén érintkeztek.²²

Amikor 1798-ban a forradalom a Helvét Köztársaság összes lakosát egyenrangú polgárrá tette, az egyenlő polgári jogállás a nyelvek egyenjogúságát is magával hozta.²³ A központi kormányzat dekrétumait akkortól németül, franciául és olaszul hozták nyilvánosságra.²⁴

A Helvét Köztársaság meghiúsulása után, 1803-tól a restaurációban egy köztes időszak következett, mely a németeket ismét privilegizált helyzetbe juttatta, azonban az államszövetség nem német nyelvű kantonjainak belső kulturális életét teljes körűen meghagyta. A szövetségi parlament határozatait német nyelven fogalmazták meg, és csak 1832 óta készültek nem hivatalos francia fordítások.²⁵

Az 1830/40-es évek alkotmányos konfliktusai során a szélsőliberálisok és konzervatívok közötti világnézeti ellentét megosztotta a modern Svájcot: ez az ellentét gyakran -de nem folyamatosan - egybeesett a felekezeti határokkal. Most a politikai körök a maguk újságjaival, egyesületeivel és pártjaikkal alkották az összekötet „amalgámot”.²⁶ Svájc felett politikailag lojális csoportok sokrétű hálójára feszült, melyek összetartották a multikonfesszionális, soknyelvű államot. A katolikus-konzervatív freiburgi francia nyelv inkább közösséget érzett a katolikus-konzervatív luzerni német felfogással, mint a radikál-liberális genfi francia világnézettel. A nyelvi összetartozás alárendelt szerepet játszott.

Megfelelt az általános köztudatnak, hogy az 1847-es alkotmány nem tartalmazott határozatokat a nyelvekről.²⁷ Csak a parlamenti vita során hozta fel a francia nyelvű kanton, Waadt képviselője: „Svájc három fő nyelve a német, a francia és az olasz, a szövetség nemzeti nyelvei.” Mivel a waadtiak egyidejűleg kijelentették, nem várják el a parlamenti jegyzőkönyvek háromnyelvű megszövegezését, javaslatukat ellenszavazat nélkül elfogadták.²⁸

Ezzel rendkívüli pragmatikus módon véglegesen véget vetettek a német nyelv uralkodásának. Mindent egybevetve létrejött a többnyelvű Svájc, amit ma nagyobb elvi viták nélkül magától értetődőnek tekintünk.

A francia nyelvű genfiak és waadtiak, valamint az olasz nyelvű tesszíniek számára a helyi önkormányzat és a demokratikus republikánizmus fontosabb politikai értéknek bizonyultak, mint a feltörekvő nyelvi-kulturális nacionalizmus.

Azonkívül szerencséje volt Svájcnak, hogy a német nyelvűek alkották a többséget, mert bennük egyáltalán nem merült fel a Németországgal való újraegyesítés kérdése. A svájci németek már fejlett nemzeti identitástudattal rendelkeztek, mely a Német Birodalommal szemben alakult ki.²⁹ A francia nyelvű romannok és a tesszíniek követték őket helvétizmusukkal.

A többnyelvűség mint állam

Helytelen volna azt gondolni, hogy kezdetektől a többnyelvűség testesítette meg a svájciak uralkodó elképzelését az államról. A többnyelvűség ötletének csak a 19. század második felében sikerült tényleges államideológiává válnia.

1872-ben Gottfried Keller író, a zürichi kanton főjegyzője, a strasbourgi egyetem egyik professzorának tiszteletére összehívott búcsúvacsorán például még a következő ábrándképet vázolta fel: „Amint a Német Birodalom ismét teret enged a demokratikus állameszméknek, határcölöpei kerüljenek a Szent-Gothárd hágóra.”³¹ Keller - mint sok más kortársa - a kantonok államszövetségének jellemzőjét a demokratikus-republikánus államformában, és nem a többnyelvűségben látta. Ezzel egy időben az Olaszországban és Németországban lezajlott nemzeti egyesítési mozgalmak kényszerítették a svájciakat arra, hogy identitásukat újra definiálják, ha el akarták kerülni, hogy a szomszédos nemzetek kulturális nacionalizmusa szívó hatást fejtsen ki az ország nyelvokon régióra. Csak ekkor, a nyelvi nacionalizmussal folytatott eszmei összetűzés során helyezték a svájci értelmiségiek és politikusok a hangsúlyt a „politikai akarati nemzetre”, és a nyelvközösség közös történelmét, valamint a közös politikai kultúrát helyezték előtérbe.

A szövetségi állam nem csak a pénzügyet, a postát és a vasutat nacionalizálta; növekvő mértékben meghatározta a svájci közélet szellemi és kulturális tartalmát is. A szövetség

elkezdte saját magát ünnepelni, 1891-ben a Svájci Államszövetség 600 éves ünnepségét celebrálták, és első alkalommal jegyezték szövetségi ünnepként augusztus első napját.³² Svájcban mindenhol szobrokat és emlékműveket állítottak fel, könyvtárakat és múzeumokat létesítettek; a tankönyveket nemzettörténeti anyagokkal töltötték meg. Így a 19. század utolsó két-három évtizede jelentene a tulajdonképpeni helvét kultúra kialakulását.

A fiatal szövetségi állam gazdaságilag és politikailag konszolidálódott, mielőtt az európai nacionalizmusok az első világháborúban konfrontálódtak. Akkoriban mély szakadék támadt a német és az olasz Svájc között, olyannyira, hogy Carl Spitterer, német nyelvű Nobel-díjas író 1914-ben nyomatékosan Svájc állampolitikai bölcsességére és semlegességére apellált; arra kérte Svájc polgárait, hogy a két háborús félhez fűződő kölcsönös szimpátiájukat, tekintettel a közös történelemre és állampolgárságra, szorítsák háttérbe.³³

Az 1914-18. közötti belső válságot Svájc csak a külpolitikai semlegesség segítségével tudta átvészelni.³⁴ Ezt követően kezdték a politikusok és az írók Svájc többnyelvűségét „tényleges államgondolatként” magasztalni. Fritz Fleiner államjogász írta 1923-ban: „Ahogy Európa nagyállamaiban az egységes nyelv a nemzeti sajátosság kifejezője, úgy Svájcban a többnyelvűség a nemzeti.”³⁵

A négy nyelvközösségnek a nacionalizmus és a fasizmus totalitárius népi ideológiája elleni egyöntetű szembeszegülésében végleg kiformalódott a svájciak multinacionális államtudata.³⁶

1938-ban a svájci nép elfogadta azt az új nyelvi cikkelyt, amely a rétorománt túntetőleg negyedik államnyelvként ismerte el.³⁷ Hivatalos nyelvként Svájc egész területén továbbra is a német, a francia és az olasz nyelv volt érvényes. A Szövetségi Tanács nyilatkozata leszögezte, hogy a négynyelvű Svájc gondolata alkotja a svájci állameszme alapját: „Amennyiben más államok nyelvi közösségből alakultak ki, és a nyelv egységében erejük oszlopát pillantották meg, úgy megfelel államszövetségi állameszménk sajátosságának, hogy nagysága az összefogásban és mindazon nyelvek együttélésében, illetve összhangjában található, melyek a svájci földdel összefonódtak, és nemzetünk örökségéhez tartoznak.”³⁸ Az 1970-es és 1980-as években széles körű vita indult a nemzeti identitásról és a multikulturális sokszínűségről. A legújabb társadalmi fejlődések -címszavakban: az angol nyelv előretörése, nyelvjárási hulláma a svájci német köznyelvben, a nemzeti és állampolgári tudat eróziója stb. - új megfontolásokat követeltek jelenleg sok minden változásban van. Még általános a konszenzus a tekintetben, hogy a négy nemzeti nyelv megtartása a szövetség és a kantonok közös feladatát jelenti. Így a Szövetségi Tanács 1991-ben a nyelvi cikkely revíziójáról szóló nyilatkozatában megállapította, hogy a nyelvi kérdés alkotmányos szintű szabályozást igényel, a szövetség és a kantonok közös törekvésére van szükség.³⁹

A megoldás módját illetően azonban egyre növekvő mértékben különböznek a vélemények. Peter Saladin államjogász átfogó jelentést készített a nyelvekről.⁴⁰ Flavio Cotti szövetségi tanácsos és Alfred Defago a szövetségi hivatalokban a kulturális kérdésekért felelős igazgató vezetésével kidolgoztak egy új nyelvi és kulturális cikkelyt, melynek azonban a népszavazáson még helyt kell állnia.

Összegezve: a négynyelvű Svájchoz vezető út lassabban, vagy legalábbis kevésbé látványosan zajlott, mint ahogy azt megfigyelők általában elképzelik. Svájcban ugyan már 1848-ban több egyenrangú államnyelv létezett, és ezzel világosan elutasította a kulturális nacionalizmust, de csupán a 19. század végén és az első világháborúban avatta a többnyelvűséget tényleges állameszmévé. 1848-ban elsősorban a politikai állampolgárság, vagyis a demokratikus államforma volt az, ami a különböző nyelvű és felekezetű svájciakat politikai közösségnek megnyert.

A svájci nyelvi szabályozás megkísérel pragmatikus úton két alaptörvényt összekötni: egyrészt az individuális nyelvi szabadság még íratlan alkotmányos alapelvét, másrészt a hivatalos és oktatási nyelvek kantonális-állami rendelkezési jogát.⁴¹ A föderációs

államfelépítés a kantonokra bizza a nyelvi szabadság iránti individuális igény és a történelmileg kialakult nyelvi közösségek közötti feszültségek kiegyenlítését. A kantonok illetékesek gondoskodni arról, hogy a lakosok az iskolában a térség hivatalos nyelvét megtanulják, és ezt a községi és kantonális hatóságokkal szemben alkalmazzák.

A szövetségi hatóságokkal minden svájci a három hivatalos nemzeti nyelv egyikén érintkezhet.⁴² A rétorománok a gyakorlatban szintén az anyanyelvüket használják.⁴³

A nyelvi alkotmány egyik alapkövét az úgynevezett territoriális elv jelenti. A felekezeti analógiára támaszkodva fejlesztették ki a hatóságok a „cuius regio, eius lingua” képlet alapján a nyelvterületi elvet, és így szabályozták a nyelvi közösségek együttélését. Abból a feltételből indultak ki, hogy a nyelvi közösségek fenntartása a többnyelvű Svájc nemzeti érdeke.

Ha az elmúlt 150 évet áttekintjük, a territoriális elv egyértelműen megfelel a kisebbségek védelmének. A latin nyelvi kisebbségek ily módon tudták megvédeni magukat a német nyelvű többség gazdasági és demográfiai nyomásával szemben. Csak így volt lehetséges, hogy a svájci nyelvterületek az ipari mobilitás ellenére messzemenően stabilak maradtak. A négy országnyelv ősi, évszázadok alatt kialakult területekkel rendelkezik, melyek földrajzi határait és kulturális homogenitását elvileg óvni kell. Nagyobb behatások csak a rétoromán nyelvet érték.

Száz évvel ezelőtt - 1888-ban - az államszövetségi népszámlálás kimutatta, hogy a svájciak közül 71,4 százalék német, 21,8 százalék francia, 5,3 százalék olasz és 1,3 százalék rétoromán anyanyelvűnek tartotta magát. 1890-ben a számadatok a svájci lakosságot illetően (külföldiek nélkül) a következőket mutatták: 73,4 százalék német, 20,5 százalék francia, 4,1 százalék olasz és 0,7 százalék rétoromán.⁴⁴

A számok helyes értékeléséhez szem előtt kell tartani, hogy 1990 körül Kelet-Közép-Európának többnyelvű városai végérvényesen homogenizálódtak. Budapest elmagyarosodott, Prága pedig elcsehenedett. Aki ezekben a fővárosokban fel akart emelkedni, alkalmazkodott az uralkodó nyelvi kultúrához. Ez Svájcban másként volt, mert a bevándorlókat rákényszerítették, hogy az iskolában és a közéletben az adott területen érvényes nyelvet használják.

Ami Svájcot illeti, a történésznek egy további hasonlóság is feltűnik. 1848 után a nyelv kezdte el az államszövetségben azt a helyet elfoglalni, mely korábban a felekezetet illette meg. 1848-ban a szövetségi alkotmány elismerte a vallásszabadságot, és a felekezetet magánüggyé tette, melynek gyakorlása már nem kötődött a letelepedési joghoz.⁴⁵ Az 1798-as helvét forradalom előtt ez éppen fordítva volt. A vallás közügynek számított, a nyelvet messzemenően az egyén tetszésére bízták. Az egyszerű emberek területenként német, francia, olasz vagy rétoromán dialektusokat beszéltek; a városi patrícius felsőréteg pedig a 18. században általában franciául társalgott, anélkül, hogy ez a népességet zavarta volna.

A nyelvi szabadság ugyan a szövetség egyik íratlan alkotmányos jogát jelenti, azonban ez az alapvető jog nem abszolút érvényű. A svájci rendszabályozás sokkal inkább akkor eszközöl korlátozásokat, amikor ezek a nyilvánosság érdekében állnak és viszonylagosnak tűnnek. A nyelvterület sem rendelkezik korlátlan érvényességgel; nem minden körülmények között ismeri el az öröklött nyelvi határokat, mert ez ellentmondana a társadalmi fejlődés dinamikájának.

A személyiségi és a területi elv között modus vivendit találni elsősorban a civil társadalom feladata, vagyis a politikai kultúráé és a kulturális toleranciáé. Ezen okból a szövetségi alkotmány a 116. cikkely kivételével gyakorlatilag nem tartalmaz nyelvi kitételeket.⁴⁷

Mivel a szövetségi alkotmány a kultúra és a vallás területét alapvetően a kantonokra bizza, a kulturális, nyelvi és etnikai konfliktusokat nemzeti szinten kezelik. Fordítva, a nyelvi

kisebbségek indirekt módon, azaz kantonaikon keresztül rendelkeznek politikai, állami csatornákkal, hogy kulturális érdekeiket a szövetségi államban érvényesítsék.

A Svájci Államszövetség a mai napig elkerülte, hogy a nyelvi közösségek számára politikai természetű, szövetségi státusú intézményeket létesítsen. Más országokkal ellentétben a nyelvi közösségek nem politikai tömbökként lépnek fel. Az amerikaiakhoz hasonlóan, a svájci hatóságok is óvakodtak attól, hogy polgáraikat etnikai-nyelvi kritériumok alapján sorolják be. Mind az amerikai, mind a svájci személyi azonosító kártyákról hiányzik minden utalás nyelvi vagy etnikai hovatartozásra. Ezzel szemben a vallást vagy a felekezetet évtizedeken keresztül a lehető legpontosabban tüntették fel.

Az eddigi fejtegetésekből kiderül, hogy a területi elv csak ott tud bizonyos mértékig működni, ahol a központi állam föderatív szerkezet, és a nyelvi csoportok többé-kevésbé elváltak egymástól. Ha a nyelvi csoportok átfedik egymást, más szabályokat kell alkalmazni. Ezekben az országokban a fokozatos kétnyelvűség tör előre. Az USA-ban az angol - hivatalos oktatási és kommunikációs nyelvként - megkönnyíti az integrációt; a Szovjetunióban pedig az orosz rendelkezett hasonló funkcióval.

Felmerülhet a kérdés: példakép-e Európa számára a svájci modell? A válasz kézenfekvő: a svájci viszonyokat nem lehet sematikusan Európa egyes országaira átültetni. Hiszen egyedülállóak a történelmi keretfeltételek, melyek között a modern Svájc nemzetállammá formálódhatott. A kis Svájc évszázadokon keresztül képes volt Nyugat-Közép-Európában semlegességével távol tartani magát az európai konfliktusoktól és az ország belsejében felépíteni az egyensúlyi rendszert a különböző felekezeti, nyelvi és regionális csoportosulások között.

Fordította: Bodor Endre

Jegyzetek

1 Idézi: Albert Bettex: *Spiegelungen der Schweiz in der deutschen Literatur 1870-1950*, Zürich 1955. 151.

2 Svájc példakép-szerepéhez Ausztria számára ld. Norbert Leser: Die Schweiz als Vergleichsmaßstab für Oesterreich. Vier historische Parallelen. In: *Neue Züricher Zeitung* 1985. május 11/12.

3 Carl von Rotteck, Carl Welcker (Hg.): *Staats-Lexikon oder Encyclopädie der Staatswissenschaften*. 10. Altona 1848. 331.

4 Ezt a kifejezést Julius Fröbel használja az 1848-ból származó röpiratában: *Wien. Deutschland und Europa* Idézve: Theodor Schieder: *Nationalismus und Nationalstaat. Studien zum nationalen Problem im modernen Europa*. Göttingen 1991. 305-306.

5 Adolf Fischhof: *Oesterreich und die Bürgerschaften seines Bestandes*. Wien 1869. 89.

6 Karl Renner: *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Oesterreich*. Leipzig/Wien 1918. 73. Itt a második, teljesen átdolgozott kiadásról van szó Karl Kenner: *Der Kampf der oesterreichischen Nationen um den Staat*. Leipzig/Wien 1902.

7 Friedrich Tezner: *Die Wandlungen der oesterreichisch-ungarischen Reichsidee. Ihr Inhalt und ihre politische Notwendigkeit*. Wien 1905. 126.

8 A legutóbbi időkből ld. pl. a következő példákat: Gunter Hoffman: Mach's nochmal, Deutschland! *Die Zeit*. 1993. október 29.; Ulrich Beck: Der feindlose Staat. Militär und Demokratie nach dem Ende des kalten Krieges. In: Siegfried Unseld (Hg.): *Politik ohne Projekt? Nachdenken über Deutschland*: Frankfurt am Main 1993. 115.

9 V.ö. a 2. jegyzettel.

10 Tomáš G. Masaryk 1922-es újévi beszédéből. Idézve: Schieder: *Nationalismus*, i. m. 317-318.

11 V.ö. Schieder: Nationalismus, i. m. 315-324. V.ö. Eduard Beneš: *Der Aufstand der Nationen*. 1928.

12 V.ö. Gerald Stourzh: *Kleine Geschichte des österreichischen Staatsvertrages*. Graz 1975.

13 V.ö. a 2. jegyzettel.

14 Herbert Lüthy: *Die Schweiz als Antithese*. Zürich 1969.

15 V.ö. Svájc külpolitikája 1945 után című áttekintésemmel: Urs Altermatt: Geschichte der schweizerischen Aussenpolitik 1848-1991. Vom Ende des Zweiten Weltkrieges bis zur Gegenwart (1945-1991). In: Alois Riklin, Hans Haug, Raymond Probst (Hg.): *Neues Handbuch der schweizerischen Aussenpolitik*. Bern 1992. 61-78; lásd továbbá Urs Altermatt (Hg.): *Die Schweizer Bundesräte. Ein Biographisches Lexikon*. Zürich 1991.

16 Klaus Jacobi: *Europa im Wandel - eine Bestandesaufnahme*. Előadás a Zürichi Kereskedelmi Kamara nagygyűlésén 1990. július 5-én *Wirtschaftliche Publikationen der Züricher Handelskammer*. 47, Zürich 1990. 11.

17 V.ö. *Neue Züricher Zeitung*. 1993. október 30./31.

18 V.ö. Eric Hobsbawm: *Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780*. Frankfurt am Main/New York 1990. Harald Haarmann: *Die Sprachenwelt Europas. Geschichte und Zukunft der Sprachnationen zwischen Atlantik und Ural*. Frankfurt am Main/New York 1993.

19 V.ö. Schieder: *Nationalismus*. i. m. 9.

20 Ezt a tézist képviseli Ernest Gellner: *Nations and nationalism*. Oxford 3. 1990.

21 V.ö. Cyril Hegnauer: *Das Sprachenrecht in der Schweiz*. Zürich 1947; Hermann Weilenmann: *Pax Helvetica. Oder die Demokratie der kleinen Gruppen.*, Zürich 1951; Robert Schläpfer (Hg.). *Die viersprachige Schweiz*, Zürich/Köln 1982; Ernest Weibel: *Sprachgruppen und Sprachprobleme in der Schweiz. Konflikte und Konfliktregelungsmodelle*. in: *Die Schweiz*. Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz 1988. 79-99.

22 V.ö. Walter Haas: *Sprachgeschichtliche Grundlagen*. In: Schläpfer: *Viersprachige Schweiz*. 64-65.

23 Peter Saladin: *Zustand und Zukunft der viersprachigen Schweiz. Abklärungen. Vorschläge und Empfehlungen einer Arbeitsgruppe des Eidgenössischen Departementes des Innern*. Bern 1989. 159.

24 Hegnauer: *Sprachenrecht*. i. m.136.

25 Hegnauer: *Sprachenrecht*, i. m.137.

26 V.ö. Urs Altermatt: *Der Weg der Schweizer Katholiken ins Ghetto. Die Entstehungsgeschichte der nationalen Volksorganisation im Schweizer Katholizismus 1848-1919*. Zürich/Köln 1972. Uo.: *Katholizismus und Moderne: Zur Sozial- und Mentalitätsgeschichte der Schweizer Katholiken im 19. und 20. Jahrhundert*. Zürich 1989.

27 Haas: *Sprachgeschichtlichen Grundlagen*. In: Schläpfer: *Viersprachige Schweiz*, i. m. 70.

28 Uo.

29 V.ö. Peter Rück (Hg.): *Die Eidgenossen und ihre Nachbarn*. Marburg an der Lahn 1991.

30 V.ö. Hans von Greyerz: *Nation und Geschichte im bernischen Denken. Vom Beitrag Berns zum schweizerischen Geschichts- und Nationalbewusstsein*. Bern 1953. Georg Kreis: *Die besseren Patrioten. Nationale Idee und regionale Identität in der französischen Schweiz vor 1914*. In: Francois de Capitani, Georg Germann (Hg.): *Auf dem Weg zu einer schweizerischen Identität 1848-1414. Probleme - Errungenschaften - Misserfolge*. Freiburg 1987. 55-74; Ulrich Im Hof: *Mytos Schweiz*. Zürich 1991.

31 Idézet Adolf Guggenbühl nyomán. Adolf Guggenbühl: *Die Schweizer sind anders. Die Erhaltung der Eigenart - Eine Frage der nationalen Existenz*. Zürich 1967. 149. V.ö. Emil

Ermatinger (Hg.): *Gottfried Kellers Leben, Briefe und Tagebücher*. 1. Stuttgart/Berlin 1924. 436.

32 Csak az 1993-as 700 éves évfordulóhoz kapcsolódva vezették be hivatalosan augusztus 1-jét munkaszüneti napként Svájc egész területén. V. ö. A Szövetségi Tanács küldetése az összállamszövetségi népi kezdeményezésért: „für einen arbeitsfreien Bundesfeiertag ('1. August-Initiative')” 1992. május 20-án (*Bundesblatt* 1992. Bd. III. 903): „Egy összsvájci államünnepnek nem kell a föderalista államfelépítés csorbítását jelentenie....Az állami ünnep alapvető jelentése jogosnak tünteti fel, hogy augusztus 1-jét munkaszüneti ünnepnapnak nyilvánítsák.” A 600 éves évforduló történetéhez: Urs Alterman: Das Bundesjubiläum 1891, das Wallis und katholische Schweiz. In: *Blätter aus der Walliser Geschichte* 21 (1989), 89-106.

33 Carl Spitteler: *Unser Schweizer Standpunkt*. Az „Új helvét társadalom” csoport 1914. december 14-i zürichi ülésén tartott előadás. Zürich 1915.

34 V.ö. Edgar Bonjour: *Geschichter der Schweizerischen Neutralität. Vier Jahrhunderte eidgenössischer Aussenpolitik*. 2, Basel 1965.

35 Fritz Fleiner: *Schweizerisches Bundesstaatsrecht*. Tübingen 1923. 29.

36 V.ö. Werner Möckli: *Schweizergeist-Landigeist? Das schweizerische Selbstverständnis beim Ausbruch des Zweiten Weltkrieges*. Zürich 1973. Kennet Angst: Nähe und Distanz - eine Art Nachwort. In: *Die Landi. Vor 50 Jahren in Zürich. Erinnerungen -Dokumente-Betrachtungen*. Stäfa 1989. 151-153.

37 V.ö. Peter Saladin: *Zustand und Zukunft*, i. m. 160.

38 A Szövetségi Tanács jelentése a Szövetségi Gyűléshez a rétoromán nemzeti nyelvként való elismeréséről, 1937. június 1-jén. In: *Bundesblatt* 1937. Bd. II. 21.

39 A szövetségi alkotmány nyelvi cikkelyének revíziójáról szóló jelentés (az alkotmány 116-os cikkelye) 1991. március 4-én: *Bundesblatt* 1991. 1, 331-332.

40 Saladin: *Zustand und Zukunft* i. m.

41 V.ö. Hegnauer: *Sprachenrecht* i.m. Saladin: *Zustand und Zukunft* i.m. Ernst Wolfgang Böckenförde: Nationen und Nationalstaaten. Die Ordnung Europas am Scheideweg. In: Hilmar Hoffman, Dieter Kramer (Hg.): *Das verunsicherte Europa*. Frankfurt am Main 1992. 77-87; Daniel Thürer: Schutz sprachlicher Minderheiten im Staatsrecht. In: Kurt Müller (Hg.): *Minderheiten im Konflikt. Fakten. Erfahrungen, Lösungskonzepte*. Zürich 1993. 116-128. További művek a svájci nyelvkérdéshez és nyelvi joghoz: Peter Schäppi: *Der Schutz sprachlicher und konfessioneller Minderheiten im Recht von Bund und Kantonen*. Zürich 1971. Rudolf Viletta: *Grundlagen des Sprachenrechts*. Zürich 1978. Thomas Fleiner: Die Stellung der Minderheiten im schweizerischen Staatsrecht. In: Ulrich Häfelin, Walter Haller, Dietrich Schindler (Hg.): *Menschenrechte - Föderalismus -Demokratie*. Zürich 1979. 115-128; Christine Mart-Rotti: *La Liberte de la langue en droit suisse*, Lausanne 1979. Iso Camartin, Hans Rudolf Dörig, Christoph Reichenau (Hg.): „2 112 sprachige Schweiz?” - *Zustand und Zukunft des Rätoromanischen und des Italienischen in Graubünden - Abklärungen und Empfehlungen einer Arbeitsgruppe*. Disentis 1982.

42 Saladin: *Zustand und Zukunft*, i. m.125.

43 A Szövetséghez benyújtott rétoromán beadványokat a tartományi kancellária automatikusan lefordítja, amennyiben ez még nem történt meg a Szövetségi Kancelláriában. V. ö. a rétorománhoz: Iso Camartin: *Nichts als Worte? Ein Plädoyer für Kleinsprachen*, Zürich/München 1985.

44 *Svájc Statisztikai Évkönyve* 1982. Basel 1982. 31; *Svájc Statisztikai Évkönyve* 1994. Zürich 1993. 353.

45 V. ö. Altermatt: *Katholizismus und Moderne*, i. m.

46 Saladin: *Zustand und Zukunft*, i. m. 213-219; Thürer: Minderheiten. In: Müller: *Minderheiten im Konflikt*. 116-128.

47 A 116-os cikkely a legfontosabb és gyakorlatilag az egyetlen nyelvi szabályozás a Svájci Szövetségi Alkotmányban: „A német, a francia, az olasz és a rétoromán Svájc nemzeti nyelvei. A Szövetség hivatalos nyelvének a németet, a franciát és az olaszt nyilvánítjuk.” Ehhez járul még a 107. cikkely első bekezdése, amely lefekteti a hivatalos nyelvek képviseleti igényét a Szövetségi Bíróságon: A Szövetségi Bíróság tagjait és a tartalékszemélyeket a Szövetségi Gyűlés választja. Ezek választásánál ügyelni kell arra, hogy az állam mindhárom hivatalos nyelve képviseltetve legyen.”

URS ALTERMATT

SWITZERLAND - THE EUROPEAN MODEL?

The separate development of multilingual Switzerland has always excited experts of constitutional law and politicians. The first part of this paper examines the adaptability of Swiss cantonal-federative model in Central Eastern Europe, asserting that the characteristics of this model, shaped in the course of a long development, prevented it from being copied in the Habsburg Empire; and in the reorganization of Central Europe after World War I. However, an increased interest in some elements of Swiss model is shown in Central European region.

The second part of the paper analyzes the inner development of Swiss state idea, emphasizing neutrality conserved during World War I and immunity to various forms of nationalism. According to the author, reconciliation of individual rights to use of mother tongue and the idea of “*cuius regio eius lingua*” has been successful in Switzerland because different ethnic groups are rather separated from each other, and because state federalism assures them the representation of their rights on the level of the state.